

จากปฐมบุคคลสู่รัฐ: พัฒนาการแห่งอำนาจตามแนวคิดศาสนา Theological Anthropology and the Emergence of the State

วรเชษฐ์ โทอิน
พระมหาจิริยอุท ปโยโค (มุละชีวะ)
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร
Worachet Tho-un
Phramaha Jirayuth PaYoko (Mulachiwa)
Mahamakut Buddhist University Yasothon Buddhist Collage
e-mail: worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเจตนารมณ์สะท้อนแนวคิดเรื่อง “อำนาจ” ในรัฐศาสตร์ที่ได้จำกัดอยู่ที่สถาบันกฎหมาย หรือเครื่องมือบังคับใช้ของรัฐเท่านั้น หากหยั่งรากอยู่ในพัฒนาการทางจิตวิญญาณ วัฒนธรรม และภาษาที่มนุษย์ใช้สร้างความหมายร่วมเกี่ยวกับความดี ความชั่ว และความชอบธรรมของการปกครอง ในสังคมแรกเริ่ม การอยู่ร่วมกันพึ่งพาจิตสำนึกทางศีลธรรม ความเกรงกลัวต่อธรรมชาติ ความศักดิ์สิทธิ์ และกฎแห่งกรรมในฐานะกลไกควบคุมพฤติกรรม ต่อมาเมื่อสังคมซับซ้อนขึ้น “อำนาจทางศาสนา” ถูกสถาปนาเป็นฐานรองรับอำนาจทางสังคมและการเมืองผ่านพิธีกรรม คำสอน และเรื่องเล่าที่ทำให้การใช้อำนาจได้รับการยอมรับในรูป “อำนาจชอบธรรม” และผลิตความยินยอมควบคู่กับการกำกับตนเองในชีวิตประจำวัน ในกรอบพุทธศาสนา การก่อรูปของรัฐอธิบายผ่านแนวคิด “มหาสมมติ” ว่ารัฐเกิดจากการเสื่อมศีลธรรมและการเบียดเบียน เมื่อความเห็นแก่ตัวขยายตัว ชุมชนจึงเลือกผู้นำผู้มีคุณธรรมเพื่อธำรงความสงบ นัยนี้สะท้อนตรรกะสัญญาประชาคมแบบพุทธที่เน้นคุณธรรมมากกว่ากำลัง และเชื่อมสู่อุดมคติ “ธรรมาธิปไตย” ซึ่งกำกับการใช้อำนาจด้วยความยุติธรรม เมตตา และความรับผิดชอบต่อผู้ได้รับผลกระทบ ในบริบทโลกสมัยใหม่ที่เผชิญวิกฤตศรัทธาต่อรัฐ การประยุกต์หลักอิทธิบาท 4 และทศพิธราชธรรมกับประชาธิปไตยย่อมช่วยหล่อหลอมวัฒนธรรมการเมืองที่ยึดความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อย่างไรก็ตาม คุณธรรมต้องเดินคู่กับกลไกถ่วงดุล หลักนิติรัฐ สิทธิมนุษยชน และพื้นที่สาธารณะที่เปิดให้วิพากษ์ตรวจสอบได้ เพื่อทำให้ความชอบธรรมเป็น “มาตรฐานสาธารณะ” มิใช่คุณลักษณะเฉพาะบุคคล และอำนาจคือภาระทางจริยธรรมและกระบวนการพัฒนา “จิตแห่งรัฐ” ให้สมดุลระหว่างความมั่นคง เสรีภาพ และความเป็นธรรม

คำสำคัญ: ธรรมาธิปไตย, ปฐมบุคคล, รัฐ, ศาสนา, อำนาจ

Abstract

This article aims to reflect on the concept of “power” in political science, arguing that it is not confined to state institutions, laws, or coercive instruments alone, but is deeply rooted in the spiritual, cultural, and linguistic development through which human beings construct shared meanings of good and evil, as well as the legitimacy of governance. In early societies, social coexistence relied on moral consciousness, fear of nature, sacredness, and the law of karma as mechanisms for regulating behavior. As societies became more complex, “religious authority” was institutionalized as a foundation that supported social and political power through rituals, teachings, and narratives that rendered the exercise of power acceptable as “legitimate authority,” producing consent alongside everyday self-discipline. Within the Buddhist framework, the formation of the state is explained through the notion of the “Mahasammata,” in which the state emerges from moral decline and harm inflicted upon one another. As selfishness expanded, the community collectively selected a virtuous leader to preserve social order. This reflects a Buddhist social-contract logic that prioritizes virtue over force and connects to the ideal of “Dhamma-based democracy” (dhammadhipateyya), which constrains the exercise of power through justice, compassion, and accountability toward those affected. In the modern world, where trust in the state is increasingly strained, applying principles such as the Four Bases of Success (iddhipada) and the Ten Royal Virtues (dasavidha-rajadhamma) to democratic thought can help cultivate a political culture grounded in transparency, accountability, and respect for human dignity. Nevertheless, virtue must operate alongside checks and balances, the rule of law, human rights, and an open public sphere that enables critique and scrutiny, so that legitimacy becomes a “public standard” rather than a personal attribute. Ultimately, power should be understood as an ethical responsibility and a process of cultivating the “civic spirit of the state” in order to sustain a balance among security, liberty, and justice.

Keywords: Dhammocracy, primordial individual, state, religion, power

บทนำ

ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แนวคิดเรื่อง “อำนาจ” มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในมิติของโครงสร้างการเมืองและการปกครองเท่านั้น แต่ยังฝังรากลึกอยู่ในภูมิหลังทางศาสนาและจิตวิญญาณของสังคมมนุษย์ ตั้งแต่ยุคปฐมบุคคล ที่มนุษย์ยังอาศัยอยู่ในรูปแบบชุมชนเกษตรหรือชุมชนล่าสัตว์ อาศัย ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ศักดิ์สิทธิ์ และผู้เหนือมนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดระบบจริยธรรม ศิล การควบคุมพฤติกรรม โดยที่ระบบเหล่านี้เองกลายเป็นฐานแห่งอำนาจเชิงศีลธรรม (moral power) และส่งผ่านไปสู่การก่อรูปอำนาจเชิงสังคมและการเมืองอย่างห้ามไม่ได้ จากมุมมองทางเทววิทยา (theology) อำนาจมิได้เป็นเพียงกลไกของการครอบงำหรือการบังคับเท่านั้น แต่ยังเป็นการอุปถัมภ์คุณค่า ความหมาย และโครงสร้างสัญลักษณ์ที่สร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครอง (legitimacy) ซึ่งในบทความนี้ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะทบทวน – ในลักษณะพหุศาสตร์ (transdisciplinary) พัฒนาการของอำนาจจาก “ปฐมบุคคล” (primordial individual) สู่ “รัฐ” (state) ภายใต้กรอบแนวคิดศาสนาและเทววิทยา พร้อมสะท้อนความร่วมมือ (contemporaneity) และการต่อยอดทางวิชาการในศตวรรษที่ 21

แรกเริ่ม เมื่อมนุษย์ดำรงอยู่ในสังคมเบื้องต้น สิ่งที่ทำให้เกิดความร่วมมือและความอยู่รอดร่วมกันไม่ใช่โครงสร้างทางการเมืองซับซ้อน แต่เป็น “จิตสำนึกทางศีลธรรม” (moral consciousness) และ “ความเกรงกลัวต่อธรรมชาติ ศักดิ์สิทธิ์ และผลกรรม” ซึ่งถือเป็นกลไกหนึ่งของการควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ในสภาพแวดล้อมที่เปราะบาง (vulnerable). ต่อมาเมื่อสังคมขยายตัว ซับซ้อน และมีการแบ่งงาน (division of labour) ตามมาด้วยการถือกำเนิดของชั้นชน สถาบัน การรวมศูนย์การปกครอง ทำให้อำนาจทางศาสนา (religious power) กลายเป็นหนึ่งในฐานสำคัญของอำนาจทางสังคมและการเมือง (social-political power) (Bentzen & Gokmen, 2020) ในบริบทนี้เทววิทยาร่วมสมัยได้ให้ความสนใจกับบทบาทของศาสนา (religion) ในการสร้างและกำหนดอำนาจรัฐ (state power) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการให้ความชอบธรรม (legitimization) การควบคุมสังคม (social control) และการสร้างอัตลักษณ์แห่งรัฐ (state identity). เช่น William Barber II (202) ได้กล่าวว่าศาสนาเป็น “แรงขับเคลื่อนการเมืองในระดับโลก” ที่ไม่อาจถูกละเลยในทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (international relations) (Nieuwenhuis, 2012; Gearon, 2018)

สำหรับบทความนี้จะใช้คำว่า “ปฐมบุคคล” เพื่อสื่อถึงสถานะของมนุษย์ในยุคต้นที่ยังไม่มีโครงสร้างรัฐชัดเจน ทั้งยังหมายรวมถึงการมีอยู่ของอัตลักษณ์ ความสัมพันธ์กับสิ่งที่เหนือมนุษย์ และศักยภาพของการก่อรูปอำนาจชอบธรรม (legitimate authority) ที่ไม่ใช่เพียงการครอบงำ แต่คือ “ภาระทางจริยธรรม” (ethical burden) การก้าวเข้าสู่รัฐภายใต้เพดานของศาสนาหรือเทววิทยาจึงมิใช่แค่การแปลงโฉมอำนาจจากบุคคลสู่ระบบ แต่คือการพัฒนาอำนาจให้ “มีคุณค่า” (value-laden) อยู่บนฐานของคุณธรรม จริยธรรม และความหมายทางจิตวิญญาณ หนึ่งในแนวคิดที่สำคัญคือ

“อำนาจเชิงธรรม” (moral or ethical power) แตกต่างจาก “อำนาจเชิงบังคับ” (coercive power) อย่างชัดเจน ในงานของ Walter Wink (1984-1998) ซึ่งเน้นว่าโครงสร้างอำนาจในคริสต์ศาสนามีได้หยุดที่การครอบงำ หากยกขึ้นเป็นการตั้งคำถาม การมีส่วนร่วม และการปลดปล่อย (Wink, 1999) ในบริบทเอเชียและพุทธศาสนาแนวคิดเรื่อง “มหาสมมติ” ที่มีมนุษย์คัดเลือกผู้มีความคุณธรรมมาเป็นผู้นำให้เกิดความสงบเรียบร้อย จัดได้ว่าเป็นตัวอย่างของการรับรู้ถึงอำนาจชอบธรรมบนฐานคุณธรรมมากกว่ากำลัง ถึงแม้แนวคิดดังกล่าวจะดูย้อนยุค แต่ในศตวรรษที่ 21 เราพบว่า “ศรัทธา” (faith) “คุณธรรม” (virtue) และ “ความหมาย” (meaning) ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญของอำนาจรุ่นใหม่ ไม่ว่าจะในรูปแบบของรัฐบาลที่ยึดหลักธรรมาภิบาล (good governance) การเคลื่อนไหวทางสังคม (social movements) หรือแม้แต่การใช้เทคโนโลยี (technology) เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์อำนาจ เช่น งานวิจัยล่าสุดพูดถึง “อำนาจอัตโนมัติ” (automatic authorities) ที่เกิดขึ้นผ่านระบบปัญญาประดิษฐ์ (AI) แต่สิ่งที่ยังขาดคือการแทรกซึมของคุณค่า ความหมาย และศีลธรรมเข้าไปในโครงสร้างอำนาจนั้น (Lazar, 2024) บทความนี้จึงตั้งเวทีให้เห็นว่า การวิเคราะห์พัฒนาการของอำนาจจากบุคคลสู่รัฐ โดยเฉพาะในมิติของศาสนาและเทววิทยา เป็นเรื่องที่ทำทนายและมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจอำนาจแบบร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นการปะทะระหว่างศาสนากับรัฐ (state-religion nexus) การสร้างอำนาจบนฐานคุณธรรม หรือการเปลี่ยนผ่านจากรัฐอำนาจรวมศูนย์ไปสู่รัฐประชาธิปไตยที่มีอำนาจแบบ “มีส่วนร่วม” (participatory power) นอกจากนี้ ยังเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยตั้งคำถามอีกหลายประการ เช่น ศาสนามีบทบาทอย่างไรในการสร้างอำนาจชอบธรรมของรัฐ? เมื่อ “อำนาจเชิงธรรม” กลายเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรมรัฐควรหรือไม่ควรก้าวออกจากฐานคุณธรรมเดิม? ในยุคดิจิทัลนี้ศาสนาและเทคโนโลยีร่วมกันสร้างหรือทำลายโครงสร้างอำนาจแบบเดิมอย่างไร? ท้ายที่สุดแล้ว บทความนี้มุ่งให้เห็นว่าอำนาจมิใช่แค่เรื่องของการครอบครองหรือการปกครอง แต่คือ กระบวนการพัฒนา “จิตแห่งรัฐ” (mind of the state) ที่แท้จริงรัฐที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจในธรรม ความยุติธรรม และศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งยังคงเป็นโจทย์สำคัญทางวิชาการและจิตวิญญาณของมนุษย์ในศตวรรษที่ 21

กรอบแนวคิดและทฤษฎี (conceptual and theoretical framework)

การศึกษาพัฒนาการของอำนาจจากปฐมบุคคลสู่รัฐในมิติทางศาสนาจำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิดที่บูรณาการศาสตร์ทั้งสามด้าน ได้แก่ มิติศาสนา มิติปัจเจกและจิตวิญญาณ และมิติการเมืองและรัฐศาสตร์ เพื่อให้เข้าใจอำนาจในฐานะ “พลังทางจริยธรรมและสัญญา” ที่เชื่อมโยงจากโครงสร้างจิตสำนึกของมนุษย์ไปสู่โครงสร้างสังคมและรัฐบนพื้นฐานแห่งบริบทต่อไปนี้

1. มิติศาสนา (theological dimension)

ในมิติทางเทววิทยา แนวคิดเรื่อง “อำนาจ” มิได้หมายถึงการบังคับหรือควบคุมเท่านั้น แต่หมายถึงพลังแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจในทางศาสนาจึงถูกมองว่าเป็น

“พลังสร้าง” (creative power) ที่ก่อให้เกิดระเบียบ ความหมาย และความศักดิ์สิทธิ์ในสังคม (Tillich, 1951) กล่าวคือ ศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการให้ความชอบธรรมทางจิตวิญญาณแก่การปกครอง โดยมุ่งให้มนุษย์เข้าใจอำนาจในฐานะภาระทางคุณธรรมมากกว่าการครอบครอง Walter Wink (1999) เสนอว่า “โครงสร้างอำนาจ” (the powers) ในโลกมิใช่สิ่งเลวร้ายโดยตัวของมันเอง หากแต่เป็นระบบความสัมพันธ์ที่สามารถถูกปลดปล่อยและเปลี่ยนแปลงผ่านการตระหนักรู้เชิงจิตวิญญาณ เขาเสนอแนวคิดเรื่อง “Transforming the Powers” ว่าอำนาจต้องผ่านการชำระด้วยคุณธรรมและความรัก จึงจะกลายเป็นอำนาจที่มีมนุษยธรรม ในทำนองเดียวกัน Reinhold Niebuhr (1941) ได้อธิบายว่าศาสนาทำหน้าที่ควบคุมอำนาจทางการเมืองโดยทำให้มนุษย์ระลึกถึงความไม่สมบูรณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นการวางกรอบเชิงศีลธรรมต่ออำนาจและการปกครอง สำหรับแนวคิดทางพุทธรัฐศาสตร์ อำนาจไม่ได้เกิดจาก “พระเจ้า” แต่จาก “ธรรมะ” ซึ่งเป็นกฎแห่งความจริงและคุณธรรม พระมหาสมณัตราชนิกมหารัชมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการยอมรับโดยชุมชนเพราะมีคุณธรรม (ธัมมิกะ) มิใช่เพราะชาติกำเนิดหรืออำนาจบังคับ อำนาจเช่นนี้จึงเป็น “อำนาจเชิงธรรม” (Dhammic power) ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นแนวคิด “ธรรมาธิปไตย” ที่เน้นว่าธรรมะคือรากฐานของอำนาจชอบธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542)

2. มิติปัจเจกและจิตวิญญาณ (anthropological spiritual dimension)

แนวคิดเรื่อง “ปฐมบุคคล” (primordial individual) เป็นรากฐานสำคัญของการทำความเข้าใจอำนาจในระดับจิตวิญญาณ หมายถึงมนุษย์ดั้งเดิมผู้มีจิตสำนึกแห่งศีลธรรมโดยธรรมชาติ ก่อนที่จะเกิดโครงสร้างรัฐหรือศาสนาจัดตั้งขึ้น Mircea Eliade (1957) อธิบายว่ามนุษย์ในยุคต้นมีความสามารถในการแยกแยะ “ศักดิ์สิทธิ์” (sacred) และ “โลกีย์” (profane) ออกจากกัน ซึ่งการรับรู้เช่นนี้เป็นรากฐานของพิธีกรรม การสักการบูชา และความเคารพต่ออำนาจที่มองไม่เห็น ในแง่มานุษยวิทยาศาสนา (religious anthropology) การเกิดขึ้นของอำนาจสัมพันธ์กับการสร้าง “ระเบียบศักดิ์สิทธิ์” ที่กำหนดบทบาทของผู้นำและผู้ตาม ความเคารพในพลังเหนือธรรมชาติ กลายเป็นต้นแบบของอำนาจทางศีลธรรม (moral authority) ที่ต่อมาพัฒนาเป็นอำนาจทางการเมือง (political authority) เมื่อสังคมเริ่มจัดระเบียบมากขึ้น การเปลี่ยนผ่านนี้สะท้อนว่าจิตวิญญาณของมนุษย์คือจุดเริ่มต้นของอำนาจทั้งปวง ในพุทธศาสนา “ปฐมบุคคล” สามารถตีความได้ว่าเป็นมนุษย์ยุคแรกที่ยังไม่เสื่อมจากธรรม เมื่อศีลธรรมเสื่อม มนุษย์จึงพร้อมใจกันแต่งตั้งผู้มีศีลธรรมให้เป็นผู้นำ เรียกว่า “มหาสมมติ” ซึ่งสะท้อนกลไกการสร้างอำนาจเชิงสัญญาประชาคม (social-moral contract) โดยมีจิตวิญญาณแห่งศีลธรรมเป็นตัวขับเคลื่อน

3. มิติการเมืองและรัฐศาสตร์ (political dimension)

ในทางรัฐศาสตร์ อำนาจเป็นหัวใจของการปกครองและความสัมพันธ์ทางสังคม Max Weber (1978) จำแนกอำนาจออกเป็นสามประเภท ได้แก่ (1) อำนาจแบบจารีต (traditional authority) ที่ยึดถือจากประเพณีและความเชื่อทางศาสนา เช่น กษัตริย์โดยสายเลือด (2) อำนาจแบบ

บารมี (charismatic authority) อำนาจที่เกิดจากคุณสมบัติพิเศษของผู้ นำ เช่น พระพุทธเจ้า หรือ ผู้นำศาสนา และ (3) อำนาจแบบเหตุผล กฎหมาย (legal rational authority) อำนาจที่มาจากระบบ กฎหมายและสถาบันรัฐ การเปลี่ยนผ่านของอำนาจจากจารีตสู่เหตุผลสะท้อนการพัฒนาทางอารย ธรรมและระบบคิด แต่ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นการลดบทบาทของศาสนาในฐานะแหล่งชอบธรรม ของอำนาจ Jean-Jacques Rousseau (1762) นำเสนอแนวคิด “สัญญาประชาคม” (social contract) ว่ารัฐเกิดจากการที่มนุษย์รวมตัวกันและมอบอำนาจแก่ผู้นำเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย แนวคิดนี้มีความใกล้เคียงกับ “มหาสมมติ” ในพุทธศาสนา ซึ่งมองว่าผู้นำได้รับอำนาจจากการยินยอม ของประชาชนและมีหน้าที่รักษาระยะเพื่อความสุขของส่วนรวม ทั้งสองแนวคิดจึงสะท้อนฐานคติ ร่วมกันว่า “อำนาจที่แท้คืออำนาจที่มาจากความยินยอมและคุณธรรม” ในมุมมองร่วมสมัย นักคิด อย่าง Michel Foucault (1977) ได้ชี้ว่าอำนาจไม่ได้อยู่ในบุคคลหรือสถาบันเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ใน กระบวนการความรู้และวาทกรรม (discourse) ที่ผลิตซ้ำความจริงในสังคม แนวคิดนี้ช่วยเปิดมิติใหม่ ให้การวิเคราะห์อำนาจทางศาสนา โดยชี้ให้เห็นว่าศาสนาเองก็เป็นแหล่งสร้างวาทกรรมทางอำนาจซึ่ง มีอิทธิพลต่อรัฐและสังคมในระดับโครงสร้าง ดังนั้น แนวคิดนี้จึงมุ่งสังเคราะห์สามมิติให้สัมพันธ์กัน คือ (1) มิติศาสนา คือ มองอำนาจในฐานะพลังศักดิ์สิทธิ์และคุณธรรม (2) มิติปัจเจกและจิตวิญญาณ คือ มองอำนาจในฐานะการตื่นรู้และการสร้างระเบียบทางจิต และ (3) มิติการเมืองและรัฐศาสตร์ คือ มอง อำนาจในฐานะโครงสร้างทางสังคมที่ต้องมีความชอบธรรม กล่าวคือการบูรณาการทั้งสามมิติทำให้ เห็นว่า “อำนาจ” มิใช่เพียงเครื่องมือของรัฐ หากคือกระบวนการทางจิตวิญญาณที่สะท้อนพัฒนาการ ของมนุษย์จากปฐมบุคคลสู่สังคมและรัฐ โดยมีศาสนาเป็นแกนกลางของการสร้างความชอบธรรมและ ความหมายของอำนาจในทุกยุคสมัย

พัฒนาการของอำนาจจากปฐมบุคคลสู่รัฐ (historical-religious development)

การทำความเข้าใจพัฒนาการของอำนาจในเชิงศาสนาและเทววิทยา จำเป็นต้องมองผ่าน กระบวนการวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่าง “ศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา รัฐ” อำนาจ มิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันในรูปของอำนาจทางการเมือง แต่เริ่มจากการรับรู้ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ที่เชื่อมโยงตนเองกับพลังเหนือธรรมชาติ ซึ่งภายหลังถูกสถาปนาเป็นโครงสร้างศาสนา และในที่สุด พัฒนาเป็นอำนาจรัฐที่มีระบบสถาบันรองรับ (Weber, 1978; Eliade, 1957)

1. อำนาจศักดิ์สิทธิ์ (sacred power) จุดกำเนิดแห่งการรับรู้ทางจิตวิญญาณ

ในระยะปฐมบุคคล มนุษย์ยังมิได้มีระบบการเมืองหรือรัฐที่ชัดเจน แต่มี “จิตสำนึก ศักดิ์สิทธิ์” (sacred consciousness) ซึ่งเป็นรากฐานของความกลัว ความเคารพ และความศรัทธา ต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ (Eliade, 1957) การเคารพบูชาธรรมชาติ เช่น ภูเขา ฟ้า หรือไฟ ไม่เพียงเป็นการแสดงความกลัวต่อสิ่งลึกลับ แต่ยังสะท้อนการตระหนักถึง “พลังแห่งระเบียบ จักรวาล” (cosmic order) ที่ควบคุมโลกและชีวิต อำนาจในระยะนี้จึงมีลักษณะ “อำนาจศักดิ์สิทธิ์”

(sacred power) ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลใด แต่สถิตอยู่ในธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้นำหรือหมอผี (shaman) ในยุคแรกทำหน้าที่เป็น “สื่อกลาง” ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของอำนาจเชิงจิตวิญญาณและศีลธรรมที่ต่อมาแปรรูปเป็นอำนาจทางศาสนา (Eliade, 1957; Tillich, 1951)

2. อำนาจทางศาสนา (religious power) การสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์เป็นสถาบัน

เมื่อชุมชนขยายตัวและสังคมมีความซับซ้อน มนุษย์เริ่มจัดระเบียบศรัทธาให้เป็นระบบ นำไปสู่การเกิดขึ้นของ “ศาสนา” (religion) ในฐานะสถาบันที่รักษา ระเบียบทางจิตวิญญาณ และให้ความหมายแก่การดำรงอยู่ อำนาจในระยะนี้ถูกจัดวางในรูปของ “อำนาจทางศาสนา” ซึ่งมีทั้งมิติของจารีต พิธีกรรม และอำนาจทางศีลธรรม (Wink, 1999) ศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง ความชอบธรรม (legitimacy) แก่ผู้นำ โดยอ้างอิงพลังศักดิ์สิทธิ์หรือธรรมะเพื่อสนับสนุนสิทธิในการปกครอง เช่นใน พุทธศาสนา แนวคิด “มหาสมมติราช” อธิบายว่า ผู้นำเกิดจากการยินยอมของประชาชนให้บุคคลผู้มีศีลธรรมและปัญญาปกครอง เพื่อรักษาความสงบในยุคที่ศีลธรรมเสื่อมลง (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542) นี่คือการยกระดับอำนาจจากศักดิ์สิทธิ์ธรรมชาติสู่ “อำนาจเชิงธรรม” ที่ได้รับการยอมรับทางศีลธรรม ในขณะเดียวกัน คริสต์ศาสนา พัฒนาแนวคิด “The Divine Right of Kings” ซึ่งถือว่ากษัตริย์เป็น “ตัวแทนของพระเจ้า” (vicar of god) บนโลก การท้าทายอำนาจกษัตริย์จึงเท่ากับการท้าทายพระเจ้า (Kantorowicz, 1957) แนวคิดนี้สะท้อนความพยายามของศาสนาในการสถาปนาโครงสร้างอำนาจบนฐานเทววิทยา ส่วนในบริบทของอิสลาม แนวคิดเรื่อง Khilafah (คอลลีฟะห์) แสดงถึงผู้แทนของพระเจ้า (Allah’s Caliph) ที่มีหน้าที่ปกครองมนุษย์ตามหลักศาสนา อำนาจของคอลลีฟะห์ไม่ได้เกิดจากความศักดิ์สิทธิ์ของตนเอง แต่จากภาระในการธำรง “ชะรีอะฮ์” (Shariah) ซึ่งเป็นระเบียบแห่งพระประสงค์ของพระเจ้า (Esposito, 2003) นี่คือการหลอมรวมอำนาจศักดิ์สิทธิ์และอำนาจการเมืองเข้าเป็นหนึ่งเดียวภายใต้กรอบศาสนา

3. อำนาจทางการเมือง (political power) การเปลี่ยนผ่านสู่โครงสร้างรัฐ

เมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่ยุครัฐและอารยธรรม อำนาจทางศาสนาเริ่มถูกสถาปนาในรูปสถาบันทางการเมือง เช่น ราชสำนัก ศาสนจักร หรือคณะสงฆ์ โดยมีการสร้างกฎหมาย พิธีกรรม และสัญลักษณ์เพื่อค้ำจุนความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐ Max Weber (1978) อธิบายว่าอำนาจทางการเมืองในสังคมยุคแรกมักมีรากฐานมาจากอำนาจจารีต (traditional authority) ซึ่งได้รับความชอบธรรมจากศาสนา ในระยะนี้ เกิดกลไก “การถ่ายโอนอำนาจ” (transference of power) จากศาสนาสู่รัฐ ผ่านการตีความศาสนาให้เป็นฐานรองรับระบบการปกครอง ตัวอย่างเช่น การอ้างอิง “พระเจ้า” เพื่อรับรองสิทธิของกษัตริย์ในยุโรปยุคกลาง การอ้าง “ธรรมะ” เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การปกครองในพุทธรัฐเอเซีย การอ้าง “พระบัญชาแห่งอัลลอฮ์” เพื่อสร้างเอกภาพในรัฐอิสลาม กระบวนการดังกล่าวทำให้อำนาจของรัฐมีความศักดิ์สิทธิ์ในสายตาประชาชน และในทางกลับกัน ศาสนาเองก็ได้สถานะเป็นผู้ให้การรับรองทางศีลธรรมแก่อำนาจทางการเมือง อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยใหม่

แนวคิดเรื่องอำนาจเริ่มเปลี่ยนจาก “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” สู่ “อำนาจประชาธิปไตย” (democratic power) ที่มีฐานอยู่บนเจตจำนงของประชาชน แนวคิดเรื่องสัญญาประชาคมของ Rousseau (1762) สะท้อนการแยกศาสนาออกจากรัฐ และย้ายความชอบธรรมของอำนาจจากพระเจ้าไปสู่มนุษย์ แต่ถึงกระนั้น ร่องรอยของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ยังคงปรากฏอยู่ในพิธีกรรม การสาบานตน การอ้างธรรมะ และสัญลักษณ์ทางศาสนาที่รัฐใช้เพื่อสื่อถึงความบริสุทธิ์และศีลธรรมของอำนาจ

4. การถ่ายโอนอำนาจและความชอบธรรม (transference and legitimacy)

กลไกสำคัญของการเปลี่ยนผ่านจากอำนาจศาสนาสู่อำนาจรัฐคือการ “ทำให้ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นกฎหมาย” (sacralization of legality) กล่าวคือ รัฐยังคงใช้ภาษา สัญลักษณ์ และคุณค่าทางศาสนาเพื่อกำหนดความชอบธรรมของตน แม้ในยุคโลกาภิวัตน์ อำนาจรัฐสมัยใหม่ยังคงอ้างคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาล (good governance) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากมรดกทางศาสนา ในมุมมองของเทววิทยา การถ่ายโอนอำนาจนี้มิใช่การลดบทบาทของศาสนา หากแต่เป็นการเปลี่ยนรูปของศักดิ์สิทธิ์ให้เข้ากับบริบทใหม่ อำนาจของรัฐจึงยังคงมีมิติทางศีลธรรม แม้จะอยู่ในรูปแบบของรัฐ (secular state) เพราะความชอบธรรม (legitimacy) ของอำนาจยังคงต้องมีรากฐานทางจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะผ่านศาสนา ศีลธรรม หรือคุณธรรมสาธารณะ (public virtue)

ศาสนาในฐานะรากฐานแห่งความชอบธรรมของรัฐ (religion as the source of legitimacy)

แนวคิดเรื่อง “ความชอบธรรม” (legitimacy) เป็นหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของรัฐและอำนาจทางการเมือง ในมิติทางเทววิทยาและศาสนา ความชอบธรรมไม่ได้เกิดจากกฎหมายหรือข้อตกลงทางสังคมเท่านั้น แต่เกิดจาก “การรับรองทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ” ของสังคม ซึ่งศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้างและธำรงความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจ การทำความเข้าใจศาสนาในฐานะรากฐานแห่งความชอบธรรมของรัฐจึงต้องพิจารณาทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และในเชิงปรัชญาการเมือง

1. ศาสนาในฐานะผู้ให้ความชอบธรรมแก่รัฐสมัยโบราณ

ในรัฐโบราณ ศาสนาและการเมืองมิได้แยกออกจากกัน แต่ผสานเป็นหนึ่งเดียวภายใต้แนวคิดเรื่อง “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” (sacred authority) ผู้นำทางการเมืองมักได้รับการสถาปนาให้มีสถานะเชื่อมโยงกับเทพเจ้า เช่น ในอารยธรรมเมโสโปเตเมีย อียิปต์ หรือจีนโบราณ กษัตริย์ถือเป็น “สมมติเทพ” หรือ “โอรสแห่งสวรรค์” (Son of Heaven) โดยเชื่อว่าพระเจ้าได้ประทานสิทธิในการปกครอง (divine mandate) ซึ่งไม่อาจถูกตั้งคำถาม (Kantorowicz, 1957) ในยุโรปยุคกลาง แนวคิด “The Divine Right of Kings” เป็นตัวอย่างชัดเจนของการใช้เทววิทยาเพื่อรับรองอำนาจกษัตริย์ โดยอ้างว่ากษัตริย์ได้รับสิทธิในการปกครองโดยตรงจากพระเจ้า (Runciman, 2006) ดังนั้น การต่อต้านอำนาจของกษัตริย์จึงเท่ากับเป็นการต่อต้านพระเจ้า ซึ่งกลไกนี้สร้างทั้งความมั่นคงและความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่โครงสร้างทางการเมือง ในพุทธศาสนา แนวคิด “ธรรมราชา” หรือ “มหาสมมติ

ราช” ทำหน้าที่ในลักษณะเดียวกัน โดยยึดหลักว่าอำนาจที่แท้ต้องตั้งอยู่บน “ธรรมะ” ไม่ใช่บนกำลังหรือชาติกำเนิด ผู้นำต้องปกครองด้วยคุณธรรมตามหลัก “ทศพิธราชธรรม” และ “ราชสังคหวัตถุ” (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542) นี่คือการรูปแบบของ “อำนาจเชิงธรรม” (Dhammic authority) ที่ให้ความชอบธรรมแก่รัฐผ่านการปกครองโดยคุณธรรม ในโลกอิสลาม แนวคิด “คอลลีฟะห์” (Khilafah) ก็ทำหน้าที่เป็นกลไกของความชอบธรรมในลักษณะเดียวกัน โดยผู้นำได้รับมอบหมายจากพระเจ้าให้ปกครองและนำมนุษย์ดำเนินชีวิตตามหลัก “ชะรีอะฮ์” (Shariah) ซึ่งเป็นระเบียบแห่งพระประสงค์ของอัลลอฮ์ (Esposito, 2003) ความชอบธรรมของผู้นำจึงผูกโยงกับความสามารถในการธำรงศาสนาและความยุติธรรม ไม่ใช่เพียงการครอบครองอำนาจทางการเมือง กล่าวได้ว่ารัฐโบราณไม่ว่าจะอยู่ในโลกตะวันออกหรือตะวันตก ต่างมีศาสนาเป็น “เครื่องมือแห่งการรับรองทางศีลธรรม” ซึ่งทำให้อำนาจกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacralized authority) และเป็นที่ยอมรับของประชาชน

2. การแยกศาสนาออกจากการเมืองในรัฐสมัยใหม่ (secularization)

เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยใหม่โดยเฉพาะหลังยุคเรืองปัญญา แนวคิดเรื่องอำนาจและรัฐเริ่มเปลี่ยนไปจากการอ้างอิงศาสนาไปสู่อำนาจที่มาจากเหตุผลและเจตจำนงของประชาชน นักคิดอย่าง John Locke (1689) และ Jean-Jacques Rousseau (1762) ได้เสนอว่า ความชอบธรรมของรัฐมาจาก “สัญญาประชาคม” (social contract) ไม่ใช่จากพระเจ้า แนวคิดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการ “โลกวิสัย” (secularization) ที่แยกศาสนาออกจากการเมือง ในระบบโลกวิสัย รัฐกลายเป็นสถาบันทางโลกที่มีหน้าที่บริหารจัดการสังคมโดยไม่ต้องอ้างอิงศาสนาโดยตรง อย่างไรก็ตาม การแยกศาสนาออกจากรัฐมิได้หมายถึงการลบล้างคุณค่าทางศีลธรรม แต่เป็นการเปลี่ยนแหล่งที่มาของความชอบธรรมจากพระเจ้าเป็น “มนุษย์” (human-centered legitimacy) ดังที่ Charles Taylor (2007) กล่าวถึงว่า “โลกสมัยใหม่มิได้ไร้ศาสนา หากแต่เป็นโลกที่ศรัทธาถูกทำให้เป็นทางเลือก” (a world where belief is optional) การเปลี่ยนผ่านนี้แม้สร้างความเป็นอิสระให้แก่รัฐ แต่ก็ทำให้เกิด “วิกฤตศรัทธาทางศีลธรรม” (moral vacuum) ในหลายสังคม เมื่ออำนาจถูกปลดออกจากรากทางจิตวิญญาณ รัฐจึงต้องแสวงหาแนวทางใหม่ในการสร้างความชอบธรรมทางคุณธรรม เช่น แนวคิด “ธรรมาภิบาล” (good governance) ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 20

3. การผสมผสานแนวคิด “ธรรมาภิบาล” กับ “ธรรมาธิปไตย”

ในบริบทของโลกตะวันออก โดยเฉพาะในสังคมพุทธ แนวคิด “ธรรมาภิบาล” ไม่ได้เป็นเพียงกลไกบริหารจัดการเชิงระบบ แต่ยังเชื่อมโยงกับมิติทางศีลธรรมของการปกครอง กล่าวคือ ผู้นำต้องมี “อำนาจเชิงธรรม” ที่ตั้งอยู่บนความเมตตา ปัญญา และความซื่อสัตย์สุจริตเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542) เมื่อเทียบกับหลัก “ธรรมาภิบาล” ขององค์การสหประชาชาติ (UNDP, 1997) ซึ่งประกอบด้วยความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการมีส่วนร่วม แนวคิด “ธรรมาธิปไตย” ในพุทธรัฐศาสตร์จึงถือเป็นการขยายความหมายของ governance

จากมิติทางการบริหารไปสู่มิติทางจิตวิญญาณ กล่าวคือ “ธรรมาธิปไตย” เป็นประชาธิปไตยที่ยึดหลักธรรมเป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่เพียงเสียงส่วนใหญ่ แต่คือ “เสียงแห่งธรรม” (the voice of Dhamma) ดังนั้น การผสมผสานระหว่าง “good governance” และ “Dhammocracy” จึงเป็นการเชื่อมโลกตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกันในระดับปรัชญาการเมือง โดยเสนอว่าความชอบธรรมของรัฐไม่อาจอิงเพียงระบบกฎหมายหรือกลไกการเลือกตั้ง แต่ต้องตั้งอยู่บนคุณธรรม ความยุติธรรม และความรับผิดชอบทางศีลธรรมของผู้นำ ซึ่งเป็นมรดกทางจิตวิญญาณที่ศาสนาได้วางรากไว้ตั้งแต่ยุคปฐมบุคคล

4. ศาสนาและรัฐในฐานะพันธสัญญาแห่งศีลธรรม

กล่าวโดยสรุป ศาสนามีบทบาทเป็น “ฐานรากทางศีลธรรมของอำนาจรัฐ” มาโดยตลอด แม้รัฐสมัยใหม่จะประกาศตนว่าเป็นโลกวิสัย แต่ในเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมยังคงต้องพึ่งพาคุณค่าทางศีลธรรมที่สืบทอดจากศาสนา เช่น ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม เมตตา และปัญญา ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบของความชอบธรรมทางการเมืองในทุกยุคทุกสมัย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า “ศาสนาและรัฐคือพันธสัญญาแห่งศีลธรรม” ที่ไม่อาจแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง แม้รูปแบบจะเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่แก่นแท้ของอำนาจที่แท้จริงยังคงตั้งอยู่บนคุณธรรมแห่งธรรมะและศีลธรรมของมนุษย์ ซึ่งคือรากฐานที่แท้จริงของความชอบธรรมในทุกสังคม

ศาสนา อำนาจ และความร่วมสมัย (religion, power, and modernity)

การทำความเข้าใจ “อำนาจ” ในยุคโลกาภิวัตน์และดิจิทัลจำเป็นต้องขยายกรอบคิดจากสถาบันทางการเมืองแบบดั้งเดิมไปสู่สนามวาทกรรม เครือข่าย และอัลกอริทึมที่กำหนด “ความจริงสาธารณะ” (public truth) และ “ความชอบธรรม” (legitimacy) ในแบบกระจายศูนย์ อำนาจมิใช่เพียงการครอบครอง (possession) แต่คือ สมรรถนะในการกำหนดความหมาย (capacity to shape meaning) ผ่านภาษา สัญลักษณ์ และฐานข้อมูลที่ไหลเวียนอย่างไร้พรมแดน (Foucault, 1977; Floridi, 2014) ภายใต้อำนาจนี้ ศาสนายังคงเป็นโครงสร้างภาวะความหมาย (meaning-structure) ที่ทรงพลัง ทั้งในรูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบดิจิทัลใหม่ โดยทำหน้าที่เป็น “ทุนสัญลักษณ์” (symbolic capital) สำหรับการอ้างสิทธิ์ใน อำนาจความจริง (power of truth) บนเวทีออนไลน์-ออฟไลน์ผสาน

1) อำนาจเชิงจิตวิญญาณในโลกออนไลน์ โลกดิจิทัลทำให้ “ความศักดิ์สิทธิ์” ไม่ได้ตั้งอยู่กับสถานที่ (temple-bound) หากเคลื่อนย้ายตามเครือข่ายและแพลตฟอร์ม พิธีกรรม ไลฟ์ธรรมะ ห้องสวดมนต์บนแอป และคอมมูนิตี้ศรัทธาในโซเชียลต่างสร้างประสบการณ์ “ศักดิ์สิทธิ์-ออนไลน์” (online sacrality) ที่ผลิตซ้ำความรู้สึกร่วมและบรรทัดฐานทางศีลธรรมได้อย่างรวดเร็ว การรวมกลุ่มแบบเครือข่าย (networked gathering) ทำให้แรงศรัทธาแปรเป็นอำนาจสาธารณะ เช่น การระดมกุศล การเคลื่อนไหวเชิงคุณธรรม หรือการต่อต้านถ้อยคำที่มองว่า “ขัดธรรม” เรื่องนี้ยืนยันข้อสังเกตของมานุษยวิทยาศาสนาว่า ความศักดิ์สิทธิ์คือระเบียบประสบการณ์ ที่สามารถ “จับวาง

ใหม่” ด้วยเทคโนโลยี (Eliade, 1957; Floridi, 2014) ขณะเดียวกันอัลกอริทึมของแพลตฟอร์มทำหน้าที่ยกย่อง “สังฆาภิบาลข้อมูล” คัดกรอง-จัดอันดับ-กำหนดทัศนคติของสาธารณะต่อประเด็นศาสนา (O’Neil, 2016) นำไปสู่สภาวะที่อำนาจเชิงจิตวิญญาณต้องต่อกรกับตรรกะของการมองเห็น (visibility) และการขยายตัวแบบไวรัล

2) บทบาทของสื่อ ศาสนา และ AI ในการกำหนด “อำนาจความจริง” สื่อและ AI ทำงานร่วมกับศาสนาในสามระดับสำคัญ คือ (1) การผลิตความจริง: วาทกรรมทางศาสนาถูกตัดต่อยกย่องหรือทำให้เป็นอินโฟกราฟิกและคลิปสั้น สร้าง “ชั้นความหมาย” ใหม่ที่ทรงอิทธิพลต่อการรับรู้ของสาธารณะ (Tufekci, 2017) (2) การกระจายความจริง: อัลกอริทึมจัดลำดับเนื้อหาตามแรงมีส่วนร่วมมากกว่าความลึกซึ้งทางทฤษฎี ทำให้บางแนวคิดศาสนาถูก “ทำให้ง่าย” และเป็นกระแส ในขณะที่แนวคิดเชิงไตร่ตรองกลับมองเห็นยาก และ (3) การรับรองความจริง: ปรากฏการณ์ “ความจริงเชิงเครือข่าย” (networked truth) เกิดขึ้นเมื่อความสอดคล้องของชุมชนออนไลน์ทำหน้าที่เสมือนกระบวนการรับรองทางสถาบัน ส่งผลให้แหล่งอำนาจใหม่ อินฟลูเอนเซอร์ครู อาจารย์ นักเทศน์ดิจิทัล หรือแชทบอทธรรมะ มีบทบาทในนิยามความถูกต้องเชิงศีลธรรม ความท้าทายคือการผสมผสาน “ความละเอียดอ่อนทางทฤษฎี” เข้ากับตรรกะของแพลตฟอร์ม เพื่อให้ อำนาจความจริง ลดทอนเหลือเพียง “ความจริงที่แชร์ได้” (shareable truths) นักวิชาการศาสนาจึงต้องพัฒนาวิธีการสื่อสารที่ธำรงความลุ่มลึกทางจริยธรรม พร้อมตรวจสอบอคติเชิงอัลกอริทึม (algorithmic bias) ที่อาจบิดเบือนสารธรรม (O’Neil, 2016)

3) กรณีศึกษาไทย: รัชกาลที่ 9 “ทศพิธราชธรรม” และ “เศรษฐกิจพอเพียง” บริบทไทยเสนอแบบจำลองการยึดโยง “อำนาจ คุณธรรม การพัฒนา” ที่โดดเด่นผ่านพระราชจริยวัตรและพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (รัชกาลที่ 9) ที่เชื่อมโยงหลัก ทศพิธราชธรรม ทาน ศีล ปริจจาคะ อาชชวะ มัททวะ ตปะ อักโกธะ อวิหิงสา ชั้นดี อวิโรธนะ กับการปฏิบัติราชการแผ่นดินอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมพัฒนา “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นกรอบคุณธรรมสาธารณะสำหรับความมั่นคง-สมดุล-ยั่งยืน (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542; UNDP, 2007) ในเชิงอำนาจ ศรัทธาของสังคมต่อ “คุณธรรมที่ปฏิบัติได้จริง” ทำหน้าที่เป็น ทุนความชอบธรรม (legitimacy capital) ที่หล่อเลี้ยงความไว้วางใจสาธารณะ ขณะเดียวกัน “เศรษฐกิจพอเพียง” ทำงานเป็น “นโยบายฐานคุณธรรม” (virtue-based policy) ที่ยึดความพอประมาณ เหตุผล ภูมิคุ้มกัน และคุณธรรมเป็นแกน ชี้ให้เห็นว่าความทันสมัยไม่จำเป็นต้องตัดขาดจากรากศาสนา หากคือการทำให้ “ธรรม” กลายเป็นสถาปัตยกรรมการพัฒนาที่วัดผลได้และปรับตัวได้ในโลกเสี่ยงสูง (UNDP, 2007)

4) กรณีโลก: Pope Francis และ “Moral Ecology” ในเวทีโลก สมเด็จพระสันตะปาปาฟรานซิสยกระดับกรอบคุณธรรมสาธารณะผ่าน Laudato Si’ (2015) โดยเสนอ “นิเวศวิทยาเชิงศีลธรรม” (moral ecology) ที่มองวิกฤตสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมเป็นวิกฤต

ร่วมของความสัมพันธ์ มนุษย์ ธรรมชาติ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ซึ่งต้องได้รับการเยียวยาด้วยความเมตตา ความยุติธรรม และความรับผิดชอบต่อ “บ้านเดียวกัน” (common home) แนวคิดนี้เปลี่ยน “ศีลธรรมทางศาสนา” ให้เป็น กติกาสาธารณะสากล ที่ใช้ตอบโจทก์ความเปราะบางของโลกสมัยใหม่ และตอกย้ำว่าอำนาจที่ชอบธรรมต้องผูกกับภาระดูแลสิ่งสร้างทั้งหมด (Francis, 2015) มิติสำคัญของ “moral ecology” คือการทำให้ศาสนากลับมาเป็น “ภาษากลางของคุณธรรม” (moral lingua franca) ที่ภาคการเมือง ภาคธุรกิจ และพลเมืองสามารถร่วมกันยืนพื้นในการกำกับตนเองและสถาบัน ขณะเดียวกันก็เปิดพื้นที่ให้ความแตกต่างทางศรัทธาสามารถสนทนาข้ามพรมแดนได้ โดยยึดประโยชน์ส่วนรวมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นแกนกลาง

5) บทสรุปเชิงปฏิบัติ: สร้างอำนาจชอบธรรมในยุคดิจิทัล จากทั้งสองกรณีจะเห็นว่าอำนาจที่ยั่งยืนในโลกดิจิทัลมีได้ตั้งอยู่บน “การครองพื้นที่สื่อ” หากตั้งอยู่บน การครองความไว้วางใจ ซึ่งต้องอาศัย (1) กรอบคุณธรรมที่สื่อสารได้ กล่าวคือแปลงหลักธรรม/เทววิทยาให้เป็นนโยบายและการสื่อสารที่ตรวจสอบได้ (2) โครงสร้างข้อมูลรับผิดชอบ โดยการใช้ AI/แพลตฟอร์มอย่างโปร่งใส มีส่วนร่วม และรับผิดชอบต่อคติ และ (3) ชุมชนตีความร่วม (interpretive communities) กล่าวคือเปิดพื้นที่ให้ผู้นำศาสนา นักวิชาการ เทคโนโลยี และประชาชนร่วมกันสร้าง “มาตรฐานความจริงสาธารณะ” ที่ยึดบนหลักเหตุผลและคุณธรรม กล่าวโดยสรุป ศาสนาในยุคความร่วมมือสมัยใหม่ได้ถอยห่างจากอำนาจ หากปรับสถานะจากต้นกำเนิดความศักดิ์สิทธิ์ สู่ สถาปัตยกรรมคุณธรรมที่คำนวณความชอบธรรมของรัฐและสังคมในสถานะข้อมูลท่วมท้นและโลกหลากหลายความจริง อำนาจที่สอดคล้องกับยุคดิจิทัลจึงคืออำนาจที่วัดได้ทั้งด้วย ตัวชี้วัดความไว้วางใจ และตัวชี้วัดความเป็นธรรม อำนาจที่ยืนอยู่บน “ธรรม” พร้อมจะสนทนากับ “ข้อมูล” อย่างเท่าเทียม

การอภิปรายและการวิพากษ์ (discussion and critical reflection)

การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและอำนาจในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องมองอย่างรอบด้าน เนื่องจากศาสนาเป็นทั้ง “พลังสร้าง” และ “พลังจำกัด” ของอำนาจ กล่าวคือ ศาสนาในฐานะระบบคุณค่าและจริยธรรมสามารถสร้างความชอบธรรม ความไว้วางใจ และความสมานฉันท์ทางสังคม แต่ขณะเดียวกัน หากศาสนาถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองหรือเป็นกรอบตีความที่ปิดกั้น ก็อาจกลายเป็นอุปสรรคต่อเสรีภาพ ความเท่าเทียม และนวัตกรรมทางสังคม (Asad, 2003; Taylor, 2007)

1. ศาสนาในฐานะ “พลังสร้าง” และ “พลังจำกัด” ของอำนาจ

ในแง่ของ พลังสร้าง ศาสนาเป็นต้นกำเนิดของจิตสำนึกทางศีลธรรม (moral consciousness) และความชอบธรรมเชิงคุณค่า (value-based legitimacy) ซึ่งทำให้อำนาจทางการเมืองมีรากฐานที่มั่นคงและยั่งยืน ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย แนวคิดเรื่อง ธรรมราชา หรือการปกครองโดยธรรมะได้เป็นแบบอย่างของ “อำนาจเชิงธรรม” ที่ช่วยให้รัฐและสังคมเกิดสมดุล

ระหว่างประโยชน์ส่วนตนกับส่วนรวม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542) อย่างไรก็ตาม ศาสนาก็อาจกลายเป็นพลังจำกัด เมื่อถูกใช้เพื่อควบคุมความคิดและพฤติกรรมของประชาชนในลักษณะไม่เปิดกว้างต่อความแตกต่าง เช่น การตีความคำสอนทางศาสนาอย่างสุดโต่ง การอ้างศาสนาเพื่อค้ำจุนอำนาจชนชั้น หรือการลดทอนบทบาทของเพศและกลุ่มชายขอบ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจทางศาสนาแม้จะเป็นพลังสร้างคุณค่า แต่ก็ต้องมีการตรวจสอบและวิพากษ์อย่างต่อเนื่อง เพื่อไม่ให้ศรัทธากลายเป็นเครื่องมือแห่งการครอบงำ (Foucault, 1977; Asad, 2003)

2. คำถามทางจริยธรรมในยุคเทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์

เมื่อโลกเข้าสู่ยุคดิจิทัลและเทคโนโลยีอัจฉริยะ (AI-driven society) การตั้งคำถามเรื่อง “อำนาจ” ได้ขยายขอบเขตจากมนุษย์สู่ระบบอัลกอริทึม ซึ่งกำหนดสิ่งที่มนุษย์เห็น คิด และเชื่ออย่างแยบยลโดยไม่ต้องใช้การบังคับ อำนาจของ AI จึงมีลักษณะเป็น “อำนาจไร้ตัวตน” ที่ควบคุมผ่านข้อมูลและการคาดการณ์ (Floridi, 2014; O’Neil, 2016) คำถามที่เกิดขึ้นคือ อำนาจของเทคโนโลยีควรถูกตีความทางศาสนาได้หรือไม่? ในเชิงเทววิทยา คำถามนี้เปิดประตูสู่การตีความใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “มนุษย์-เทคโนโลยี-ศีลธรรม” หากอำนาจทางเทคโนโลยีคืออำนาจในการกำหนดความจริง การรับรู้ และคุณค่า ศาสนาก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “กรอบคุณธรรม” ที่ใช้ตรวจสอบและกำกับอำนาจนั้นให้อยู่ในขอบเขตของความดีงาม การตีความอำนาจของ AI ผ่านมุมมองทางศาสนา เช่น “อิทธิบาท 4” หรือ “ศีล 5” ในพุทธศาสนา อาจช่วยให้มนุษย์ตระหนักว่าการสร้างเทคโนโลยีไม่ใช่เพียงเรื่องประสิทธิภาพ แต่คือ การสร้างสิ่งมีชีวิตเชิงจริยธรรม ที่ต้องรับผิดชอบต่อผลแห่งกรรมในระดับสังคม ในอีกมุมหนึ่ง หาก AI คือการจำลองสติปัญญาและเจตจำนง ศาสนาอาจตั้งคำถามกลับว่า “การรู้โดยปราศจากเมตตา” จะยังถือเป็นปัญญาหรือไม่? ประเด็นนี้สะท้อนความจำเป็นของ “เทววิทยาเชิงดิจิทัล” (digital theology) ที่ใช้คุณค่าศาสนาในการตีความและชี้้นำการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อไม่ให้มนุษย์สูญเสียความเป็นมนุษย์ไปท่ามกลางอำนาจของข้อมูล

3. การบูรณาการ “อำนาจเชิงธรรม” กับ “อำนาจประชาธิปไตย”

ในบริบทของโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การสร้างรัฐที่มั่นคงและมีคุณธรรมจำเป็นต้องเชื่อมโยงสองมิติหลักเข้าด้วยกัน ได้แก่ (1) อำนาจเชิงธรรม (Dhammic power) อำนาจที่ตั้งอยู่บนความดี ความยุติธรรม เมตตา และความรับผิดชอบต่อศีลธรรม และ (2) อำนาจประชาธิปไตย (Democratic Power) อำนาจที่มาจากเจตจำนงของประชาชนและการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม การบูรณาการสองมิตินี้ไม่ใช่การนำศาสนามาครอบประชาธิปไตย แต่คือการเติม “จิตวิญญาณ” ให้แก่ระบบประชาธิปไตย เพื่อไม่ให้กลายเป็นเพียงกลไกเชิงตัวเลขหรือการแย่งชิงอำนาจ แนวคิด “ธรรมาธิปไตย” (Dhammocracy) จึงเป็นแบบจำลองของ “ประชาธิปไตยเชิงคุณธรรม” (ethical democracy) ที่เน้นว่าผู้นำและประชาชนต้องร่วมกันธำรงหลักธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ เมตตา ความอดทน และปัญญา เพื่อให้การเมืองเป็นพื้นที่ของการสร้างกุศลมากกว่าความขัดแย้ง (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542; Weber, 1978) การนำหลัก “ธรรมาภิบาล” (good governance)

มาผสานกับ “อำนาจเชิงธรรม” ยังช่วยให้ประชาธิปไตยไม่สูญเสียแก่นคุณธรรมของมัน เช่น หลักความโปร่งใส (transparency) สามารถเชื่อมโยงกับ “อาชชวะ” (ความตรงไปตรงมา) หรือ หลักความรับผิดชอบ (accountability) สัมพันธ์กับ “อวิโรธนะ” (ความไม่เอินเอียงในธรรม) สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่าประชาธิปไตยกับธรรมะไม่ใช่ขั้วตรงข้าม แต่เป็นสองระบบคุณค่าที่สามารถหลอมรวมเพื่อสร้างรัฐที่มีทั้งจิตวิญญาณและเหตุผล

4. บทสรุปเชิงวิพากษ์

การวิพากษ์ศาสนาในฐานะรากฐานของอำนาจไม่ควรจบเพียงคำถามว่า “ศาสนาควรถูกแยกออกจากรัฐหรือไม่” หากแต่ควรถามว่า “รัฐและเทคโนโลยีจะรักษาคุณค่าทางศีลธรรมของศาสนาได้อย่างไร” ในยุคที่อำนาจเปลี่ยนรูปไปสู่เครือข่ายข้อมูลและ AI ศาสนาไม่ควรถอยห่างจากพื้นที่สาธารณะ แต่ต้องพัฒนาแนวคิดทางจริยธรรมใหม่ที่เข้าใจพลวัตของอำนาจยุคดิจิทัล พร้อมทั้งตั้งคำถามเชิงศีลธรรมต่อ “อำนาจที่ไร้หัวใจ” การสร้างรัฐที่สมดุลทั้งจิตวิญญาณและสังคมจึงไม่ใช่การย้อนกลับไปหาอำนาจแบบเทวสิทธิ์ แต่คือการรื้อฟื้น “อำนาจเชิงธรรม” เพื่อเติมความเป็นมนุษย์ให้แก่ประชาธิปไตย และทำให้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือของเมตตาและปัญญา มิใช่ของอำนาจและการครอบงำ

สรุปและข้อเสนอเชิงวิชาการ

พัฒนาการของอำนาจจากปฐมบุคลลรัฐเป็นกระบวนการวิวัฒน์ของมนุษยชาติที่สะท้อนการ “ยกระดับจากอำนาจกายภาพสู่อำนาจเชิงคุณธรรม” อำนาจในระยะเริ่มต้นของมนุษย์เป็นเพียงกลไกแห่งการอยู่รอดและการควบคุมด้วยกำลัง แต่เมื่อสังคมเติบโตขึ้น มนุษย์เริ่มตระหนักถึงคุณค่าของจิตวิญญาณ ศีลธรรม และความชอบธรรม ซึ่งกลายเป็นแกนกลางของอำนาจที่แท้จริงในระดับศาสนาและรัฐ การพัฒนาเช่นนี้ทำให้เห็นว่า “อำนาจ” ไม่ได้หมายถึงการครอบครองหรือบังคับ หากแต่คือ “ความสามารถในการสร้างระเบียบแห่งธรรมะ” (order of Dhamma) ที่นำความสงบและยุติธรรมมาสู่สังคม (Tillich, 1951; Weber, 1978) ในมิติทางเทววิทยาและพุทธรัฐศาสตร์ อำนาจที่ตั้งอยู่บนธรรมะคืออำนาจที่สอดคล้องกับจิตวิญญาณแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเน้นความเมตตา ปัญญา และความรับผิดชอบต่อความหวาดกลัวหรือการบังคับ นี่คือการยกระดับจาก “อำนาจทางกาย” (physical power) ไปสู่อำนาจทางศีลธรรม (moral power) ซึ่งเป็นหัวใจของการสร้างรัฐที่ยั่งยืนและเป็นธรรม จากการวิเคราะห์ในมิติศาสนา ปัจเจก และการเมือง บทความนี้เสนอว่า การศึกษาศาสนาไม่ควรถูกจำกัดอยู่ในมิติของศรัทธาเท่านั้น แต่ควรเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจ “จิตแห่งรัฐ” (mind of the state) ซึ่งหมายถึงโครงสร้างทางจิตวิญญาณที่กำหนดวิถีคิด การบริหาร และการใช้อำนาจในระดับสังคมและสถาบัน การทำความเข้าใจจิตแห่งรัฐผ่านศาสนา ทำให้เห็นพลวัตของความชอบธรรม (legitimacy) และการเปลี่ยนแปลงของคุณค่าที่หล่อหลอมระบอบการเมืองในแต่ละยุคสมัย ในยุคปัจจุบันซึ่งอำนาจกระจายตัวผ่านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และ

เครือข่ายข้อมูล การนำมิตินาสิกกลับเข้าสู่การวิเคราะห์ทางสังคมศาสตร์จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อรักษาสมดุลระหว่าง “อำนาจเชิงระบบ” กับ “อำนาจเชิงจิตวิญญาณ” ศาสนาจึงไม่ใช่เพียงระบบความเชื่อ แต่คือโครงสร้างทางคุณธรรมที่ช่วยกำกับการใช้อำนาจให้เกิดความรับผิดชอบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทั้งหมด (Francis, 2015; Taylor, 2007) และผู้เขียนมีข้อเสนอเชิงวิชาการ (Scholarly Implications) ดังนี้

1) comparative theology of power แนวทางนี้เสนอให้เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอำนาจในศาสนาต่าง ๆ ทั้งพุทธ คริสต์ และอิสลาม เพื่อศึกษาความเหมือนและความแตกต่างในการสร้างความชอบธรรมของรัฐ ศาสนาแต่ละระบบมี “ภาษาของอำนาจ” (language of power) ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้า มนุษย์ และสังคม การศึกษาเชิงเปรียบเทียบจะช่วยให้เข้าใจความหลากหลายของอารยธรรมและเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างศาสนาในบริบทโลกาภิวัตน์ (Asad, 2003; Esposito, 2003)

2) Buddhist political theology แนวคิดนี้เสนอให้พัฒนา “เทววิทยาการเมืองเชิงพุทธ” (Buddhist Political Theology) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะและรัฐในมิติร่วมสมัย โดยใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” และ “มหาสมมติราช” เป็นฐานแนวคิดว่าด้วยอำนาจที่มีคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม การศึกษานี้จะช่วยต่อยอดให้พุทธศาสนาเป็นกรอบวิเคราะห์เชิงจริยธรรมสำหรับการบริหารรัฐ การพัฒนา และนโยบายสาธารณะ

3) moral governance model เสนอการสร้างแบบจำลอง “ธรรมาภิบาลเชิงศีลธรรม” (Moral Governance Model) ที่บูรณาการหลัก Good Governance กับหลักธรรม เช่น ทศพิธราชธรรม และอิทธิบาท 4 เพื่อพัฒนาระบบบริหารที่ตั้งอยู่บนคุณธรรม จิตสำนึก และความรับผิดชอบต่อสังคม แนวทางนี้สามารถใช้ในการกำหนดนโยบายและประเมินผลการบริหารที่ไม่เพียงเน้นประสิทธิภาพ แต่คำนึงถึงความเป็นธรรมและความสุขของมนุษย์อย่างยั่งยืน (UNDP, 2007; พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2542)

กล่าวได้ว่าศาสนาในฐานะรากฐานทางจริยธรรมของอำนาจรัฐมีศักยภาพที่จะนำพามนุษย์ออกจากความขัดแย้งเชิงอำนาจไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อำนาจที่แท้จึงไม่ใช่การครอบงำ หากคือ การประคับประคองความจริง ความดี และความงามในชีวิตมนุษย์ การบูรณาการศาสนาเข้ากับการเมืองไม่ใช่การย้อนกลับสู่เทวสิทธิ์ แต่คือการนำจิตวิญญาณแห่งธรรมะมาหล่อเลี้ยงประชาธิปไตย เพื่อสร้างรัฐที่สมดุลทั้งเหตุผลและคุณธรรม อำนาจดังกล่าวไม่เพียงยั่งยืนทางการเมือง แต่ยั่งยืนทางจิตวิญญาณ นั่นคือแก่นของ “จิตแห่งรัฐ” ที่ศาสนาได้บ่มเพาะมาตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2542). *ธรรมาธิปไตย: การเมืองที่ตั้งอยู่บนธรรมะ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford University Press.
- Bentzen, J. S., & Gokmen, G. (2020). *The power of religion: Divine legitimization and the institutionalization of religion (Working paper)*. University of Copenhagen.
- Eliade, M. (1957). *The sacred and the profane: The nature of religion*. Harcourt, Brace & World.
- Esposito, J. L. (2003). *Islam: The straight path (3rd ed.)*. Oxford University Press.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.
- Gearon, L. (2018). Political theology, elites' theory and the double nexus. *Global Discourse*, 8(4), 749-766.
- Kantorowicz, E. H. (1957). *The king's two bodies: A study in mediaeval political theology*. Princeton University Press.
- Lazar, S. (2024). *Automatic Authorities: Power and AI*. arXiv.
- Nieuwenhuis, A. J. (2012). State and religion, a multidimensional relationship. *International Journal of Constitutional Law*, 10(1), 153-172.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown.
- Rousseau, J.-J. (1762). *The social contract*. Marc-Michel Rey.
- Tillich, P. (1951). *Systematic theology (Vol. 1)*. University of Chicago Press.
- United Nations Development Programme. (2007). *Thailand human development report 2007: Sufficiency economy and human development*. UNDP.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.
- Wink, W. (1999). *The powers that be*. Fortress Press.